

**«ԱՄԷՆՈՒՍ ԱՆ Է ՄԵԾ ՎԱՐՊԵՏՆ ՈՒ
ՆԱՀԱՊԵՏՆ՝ ՀԱՅՐ ՂԵՒՈՆԴ ԱԼԻԾԱՆ»
(ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐԾԻՊԱԾԵԱՆ)**

Հայր Ղեւոնդ Ալիշանի մասին շատ է գրուել ու խօսուել, հրապարակուել են բազմաթիւ յուշեր, գնահատական յօդուածներ, ծաւալուն աշխատութիւններ, սակայն այդ ամէնի մէջ, մի տեսակ, անտեսուել է մեր գրական-մշակութային-կրթական կեանքի մէկ այլ խոշոր երեւոյթի՝ Եղիա Տէմիրճիպաշեանի ներկայութիւնն ու ձայնը: Ժիշտ է, Ե. Տէմիրճիպաշեանը հանդէս չի եկել Նահապետի կեանքին ու գործին նուիրուած քիչ թէ շատ ամբողջական գրութեամբ, սակայն իր ժամանակի ամենամեծ ազգային երախտաւորներից մէկի նկատմամբ նրա կարծիքները, տեսակէտներն ու գնահատականները սփռուած են իր գրական-հրապարակագրական բազմաթիւ ու բազմազան ելոյթներում, ժամանակի մամուլի էջերում: Ընդ որում, յատկանշական է, որ Ղ. Ալիշանի նկատմամբ Ե. Տէմիրճիպաշեանի վերաբերմունքի արմատները խորանում են մինչեւ վերջինիս մանկութեան տարիները: Մեծացած լինելով Պէշիկթաշում՝ «քահանայ մեծ հօր տունը, ուր ստիպուած էր հաստատուիլ իր հայրը, արքունի շինութեանց մէջ ունեցած պաշտօնին բերմամբ»¹, Եղիան դեռ մանկուց անմիջականորէն կապուած էր կրօնի եւ եկեղեցու հետ: Հրանտ Ասատուրի վկայութեամբ, «Մեծ հայրը // յաճախ հետը եկեղեցի կը տանի եղեր զինքը»²: Բարեպաշտական այդ մթնոլորտն այնպիսի ուժեղ ազդեցութիւն է ունենում պատանու վրայ, որ նա որոշում է նոյնիսկ «վարդապետ ըլլալ» (Այստեղ եւ յետագայում ընդգրծումները մերն են: Բնագրային ընդգծումները կը տրուեն շեղառով – Պ. Դ.): «Ներսէս վարժապետեան, այն ատեն դեռ վարդապետ,

1 Գէնէրճեան, Գ. - ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ, Հ., Եղիա Տէմիրճիպաշեան (Իր կեանքը եւ իր գործը), Կ. Պոլիս 1921, 11:

2 ԱՍԱՏՈՒՐ, Հ., Դիմաստուները, Կ. Պոլիս 1921, 199:

յիշում է Մինաս Զերազը,- Հասգիւղի Ս. Ստեփաննոս եկեղեցիին մէջ դպրութեան աստիճանները շնորհեց այդ ջերմեռանդ ուսանողին, մկրատով անոր մագերը կտրելով: Սակայն շատ չանցած, տիրացուն ազատախոհի փոխուեցաւ, երբ սկսաւ կարդալ Շոփեհաւորի ու մանաւանդ Լիդոէի գիրքերը»³:

Տարիներ անց Եղիան խոստովանել է, որ յաճախ է փորձել նաեւ «երեսկայութեան քեւերով» հասնել ու տեսնել Վենետիկը՝ «Ադրիականին այն անմահ քագուհին», քանզի «ալեաց եւ աստեղաց մէջտեղ իր նախնի փառօք ու հրապուրանօք ինձ կ'երեւի գերազմալ Վենետիկն իր գեղասէր եւ ազնուականներէն եւ իր գեղահանճար արուեստագէտներէն պատառեալ ու պաշտեալ: Եւ ինձ կ'երեւի սպիտակափայլ՝ Սուրբ Ղազարու կղզեակն ալ ի Վենետիկ, ուր յարութիւն առաւ Հայ լեզուն, Հայ գրականութիւնն»: Մանաւանդ այն սարսափելի աղէտից՝ 1883ի Յուլիսի 14ի մեծ հրդեհից յետոյ, որն սպառնում էր հրոյ ճարակ դարձնել հայութեան այն անմար օջախներից մէկը, որ Եղիան «մեր փրկատունն», «մեր բարոյական հարստութեանց գանձատունն» էր համարում, բայց «Հայոց Աստուածն, Հայ դպրութեանց Աստուածն, հրամայած է հրոյն՝ ինայել Սուրբ Ղազարու վանքի Մատենադարանն»: Եւ յատկանշական է, որ այդ փրկութեան գործում նա կարեւոր դեր էր յատկացնում հէնց Հ. Ղեւոնդ Ալիշանին, որն, ըստ նրա, «յամուն Հայ գրագիտաց՝ գոհարանութիւն մատոյց Հայոց Աստուծոյն, որ Հայ ազգին պահեց ինչ որ իր մեծագոյն փառաց տիտղոսն է»: Աւելին՝ յիշատակելով իտալական յայտնի ասացուածքը Վենետիկը տեսնելու եւ յետոյ մեռնելու մասին, Եղիան յայտարարում է, թէ «Իմ Գրասէր սրտիս ու կրօնասէր հոգւոյս ալ տեւչն է — Տեսնել Վենետիկի վանքն, հոն ապրիլ ու հոն մեռնիլ»⁴: (Ի դէպ, թերեւս քչերին է յայտնի, որ իր կեանքի վերջին շրջանում «Վենետիկ երթալ եւ միաբանութեան մէջ մտնել» փափաքել է նաեւ Խաչատուր Աբովեանը)⁵:

Ցաւօք, նրան չվիճակուեց իրականացնել իր այդ տենչը, սակայն ամբողջ կեանքում նա սրտում եւ հոգւում բորբոք պահեց

3 ՉԵՐԱԶ, Մ., *Կենսագրական միւսիտոններ, Ամբողջական երկեր*, ԹԻ Պ. Փարիզ 1929, 27:

4 Ե., «Վենետիկ», «Գրական եւ Իմաստասիրական Շարժում» (ԳԻՇ), 1883, տետր Է., էջ 160: (Այսուհետ այն հանդէսի յումմները կնշուեն ԳԻՇ յապաւում ձեւով):

5 ԶՊԱՆԵԱՆ, Ա., *Երկեր*, Սովետ. Գրող., Երեւան 1988, 383:

սէրն ու պատկառանքը ազգային հոգեւոր այդ նշանաւոր օջախի եւ, մասնաւորապէս, Հայր Ղեւոնդ Ալիշանի նկատմամբ: 1880 թուականին, դեռեւս երեսնամեայ երիտասարդ, է. Տէմիրճիպաշեանը՝ Մշակ ստորագրութեամբ Կ. Պոլսում հրատարակած «Հատընտիր ընթերցուածք ազգային եւ օտար մատենագիրներէ քաղուած (Ընտանեաց եւ դպրոցաց համար)» ժողովածոում գրում էր «Ազգային ամենաբարձր հեղինակաց մին է Հ. Ղեւոնդ Ալիշան, անդաւ՝ Վենետիկոյ Միփաբեան միաբանութեան: Իբրեւ բանաստեղծ մատենագիր, ապա՛հէն կը գերազանցէ Հ. Արսէն Բագրատունին. իսկ իբր հայրենասէր մատենագիր, ախոյեան չունի բոլոր միաբանութեան մէջ: Կը գուշակեմ թէ կրնակն Հռոմայ եւ երեսն Արեւելք, Հայաստա՛ն դարձուցած կը նստի Վանքին մէջ լուսատենչ եւ հայրենատենչ Ալիշան...»⁶: Մի քանի տարի անց, Նորայր Բիւզանդացուն ուղղուած իր մի գրութեան մէջ, Եղիան հպարտութեամբ վկայում է նաեւ Հայր Ալիշանի գրականալից վերաբերմունքն ու գնահատականը իր ստեղծագործութեան նկատմամբ. «Գեղեցիկն. — իրա՛ւ է որ կրնամ գայն ցոլացնել մերթ իմ վաղանցիկ էջերուս մէջ, — գրում է նա, — դուք կը վկայէք այդմ հրապարակաւ, եւ նա՛ որ Ձեր վարժապետն եղած է եւ ամենուս ալ է մեծ վարպետն ու Նահապետն՝ Հայր Ղեւոնդ Ալիշան՝ անցեալ օր այդ նկատմամբ ինձ մասնաւոր գրով մը կու տար բարի վկայութիւն: Գո՛հ եմ. ո՛չ ոք աւելի հաստոյր հարուածներ ուղղած է վանականութեան քան Ազատախօհեան. եւ ահա վանականք, Միփաբեան Հարք, նախկին թէ՛ այժմեան, կու գան վկայել թէ՛ գործս գեղեցիկ է, եթէ ոչ բարի...»⁷: Ուրեմն եւ պատահական չէ, որ նա գրեթէ ամէն ինչում՝ նոյնիսկ սովորական կենցաղային հարցերում, վարք ու բարքում, ջանում էր ընդօրինակել Ալիշանին. «Ինչ որ Ալիշան՝ Արփիաբեանի յայտնութեանն համեմատ՝ իր միայնակեացի խցիկին համար կ'ընէ, — մի առիթով խոստովանել է նա, — նոյնն եւ կ'ընեմ միայնակեացի բնակարանիս համար, որոյ պահանջած ուրիշ ծառայութիւններն ալ ի կարգին կը կատարեմ բոլորն ալ»⁸: Եւ իրօք, նրանց աշխատասենեակներէ նկարագրութիւնը լիովին հաստատում է Եղիայի ասածը: «Ես քաց արի դուռը, եւ իմ աչերիս ներկայացաւ հետեւեալ տեսարանը, — յիշում է Գրիգոր Արծրունին: — Ահագին, լուսաւոր սենեակ, ի գրքերի պահարաններով, մէջտեղ դրած մի մեծ գրասե-

6 Տե՛ս նշ. ժողովածուն, էջ 19:

7 ԳՐԱՍՄԵՐ ԱՏՈՄ, Արդի հայերէն, Երկրագունտ, 1884, թիւ 2, 124:

8 ՏԷՄԻՐՅԻՊԱՇԵԱՆ, Ե., Վերլուծում, Մասիս, 1893, թիւ 3981, 136:

դանով, որը բեռնաւորուած էր քազմաթիւ գրքերով եւ թղթերով, մի քանի գեղեցիկ, թեւեւ հասարակ քազկաթոռներ եւ մի դիւան, լայն եւ քարձր պատուհանների վրայ՝ մոյգ գոյնի վարագոյրներ,- ահա Ալիշանի սենեակը»⁹: *Իսկ ահա թէ ինչպէս էր տեսել այն Աւետիք Խաւակեանը* «Մի վայրկեան դիտում եմ անշուք խուցը... Ամէն կողմ գիրք՝ աթոռների վրայ, սեղանի վրայ. մի պարզ անկողին՝ արմարին Աստուածամօր պատկերը. մի փոքր սեղանի վրայ մի ջրաման՝ ջրով լի, կողքին մի բաժակ: Եւ ուրիշ ոչինչ»¹⁰: *Եղիա Տէմիրճիպաշեանի Խաւակիւղի տան սենեակը, յիշուի, գրեթէ ոչնչով չէր տարբերուում վերը նկարագրուածից*: «Գետնայարկի խուց մըն էր անոր սովորական սենեակը. անցեալ դարու մը ճարտարապետութեան տրտում եւ ստուերոտ մէկ մնացորդը,- *գրում է Եղիայի կենսագիրներէից Գեղամ Ֆէնէրճեանը*:- Պատին մէջ փորուած կիսակամար մը՝ ուր գրքեր կան շարուած: Դրան դէմի պատը ամբողջովին վերածուած է գրադարաններու՝ որոնց մէջ կազմուած գրքերու սեղմ շարքեր. Բաց մնացած ստորին կարգերէն գրքի հոսանք մը կը թափի դուրս, որոնցէ՝ ամէն կողմ դիզուած, սեղանին, աթոռներուն, քազմոցին վրայ: Աչքին դէմը՝ մեծ հօրը, Պէշկիթաշի քահանային պատկերը. անոր քով, տարտամ իւղաներկ մը որ կը ներկայացնէ Ֆանարափին, խաղաղ ու արեւով լեցուն ծովի մը եզերքը: Սեղանին վրայ՝ Պայրընի կենդանագիրը: Պատէն կախուած են երկու ժամացոյցներ, երկուքն ալ լուռ: Պատուհանի մը մօտ, ցած դարանի մը վրայ շարուած գրքերու ետեւէ կ'երեւայ փոքրիկ մետաղէ խաչ մը: Բազմոցին վրայ կը մնայ Աստուածաշունչ մը, Յորի գլուխը քացուած»¹¹:

Ալիշանն ու Ե. Տէմիրճիպաշեանը միմեանց չատ նման էին նաեւ իրենց խառնուածքով ու բնաւորութեամբ՝ ժամանակակիցների վկայութեամբ երկուսն էլ չափազանց զգայուն, ջղային ու բռնկուն էին, բայց եւ հարկ եղած դէպքում կարողանում էին զսպել ներքին ալեկոծումները, չափազանց զգայուն էին ընտանի կենդանիների՝ յատկապէս կատուների ու թռչունների նկատմամբ: Երկուսի կենսագրութիւնն էլ ժամանակ առ ժամանակ ենթարկուել էր ճակատագրական աղէտների: Մովում անձնասպան

9 ԱՐՄՐՈՒՆԻ, Գ., *Վեցերիա 1870 թւին (Յիշողութիւններ)*, Մշակ, Թիֆլիս 1890, թիւ 50:

10 ԻՍԱՀԱՍԿԵԱՆ, Ա., *Ղեւոնդ Ալիշան, ի Ալիշանը ժամանակակիցների յուշերում*, Հայաստան, Երեւան 1974, 217-218:

11 ՖԵՆԵՐՃԵԱՆ, Գ. - ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ, Հ., *Եղիա Տէմիրճիպաշեան*, 54-55:

լինելու Եղիայի փորձերը յայտնի են բոլորին, սակայն Վենետիկի հանրապետ Մխիթարեաններից Հ. Սիմոն Երեմեանը վկայակոչում է նաեւ Հ. Ղ. Ալիշանի հետ կատարուած դէպքերը, որ լսել էր հենց նրանից: Հայր Ղեւոնդը պատմել է, թէ «Ներիտասարդութեանս ատեն դեռ հազիւ երկու տարի էր որ քահանայ եղած, Ռափայէլեան վարժարանը կը գտնուէի. մի օր առանձինն հոս եկայ. նոյն ատեն հոս բոլորովին անմարդաբնակ անապատ էր, մտայ ծով, լողալ չի գիտնալով, քիչ մնաց, որ պիտի խղդուէի. եւ ահա զիս դիտող մարդ մը ծով նետուելով, եկաւ զիս ազատեց»: «Իր կենաց թելը կտրելու ուրիշ վտանգէ մ'ալ ազատէր է մահուընէն չորս տարի առաջ, - շարունակում է Հ. Ս. Երեմեանը: - Մի օր, Վենետիկոյ դիրասահ կամուրջներէն անցնելու ատեն, վտանգաւոր կերպով իյնալու վրայ կ'ըլլայ, ընթերակայ անձինք շուտ մը կը բռնեն զինքը»¹²:

Արփիար Արփիարեանի վկայութեամբ, Ալիշանը սովորութիւն ունէր բանաստեղծութիւն գրել յանպատրաստից, «նոյն միջոցին, թուրքի մը կտորի վրայ»¹³, ինչպէս Եղիան: Գէորգ Բաշինջաղեանը հաւաստում է, թէ «մանկական անմեղութիւն է գրուած նրա դէմքի վրայ»¹⁴, իսկ ըստ Գրիգոր Արծրունու՝ «Խօսելու եւ պատասխան ընդունելու ժամանակ նա անդադար կարմրում էր, ինչպէս մի օրիորդ կամ ինչպէս մի գերմանացի համեստ պրոֆեսոր...»¹⁵ յատկանիչներ, որոնք բազմիցս նշուել են նաեւ Եղիայի վերաբերեալ: Եւ դարձեալ՝ ինչպէս Ալիշանը, Եղիան նոյնպէս՝ ի գնահատութիւն իր վաստակի, մի քանի ոսկէ գրիչներ էր ստացել զանազան հեղինակաւոր անձանցից ու կազմակերպութիւններից, նկարիչները՝ Գ. Բաշինջաղեանն ու Ֆէթվաճեանը՝ կերտել էին Ալիշանի դիմանկարները, իսկ նկարիչ-քանդակագործ Յարութիւն Ճիւղանեանը ոչ միայն Եղիա Տէմիրճիպաշեանի ծննդեան օրուայ առթիւ նրա ծննդեան «ժամանակն ու վայրը» պատկերող մի նկար էր նուիրել, այլեւ «գողտրիկ նամակով» հաղորդել էր, որ երազում է կերտել նրա «մարմարիոնէ արձանը», ին-

12 ԵՐԵՄԵԱՆ, Ս., Ղեւոնդ Ալիշան, ի Ալիշանը ժամանակակիցների յուշերում, 132:

13 ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ, Ա., Յորելեան Հ. Ղեւոնդ Վարդապետ Ալիշանի, Արեւելք, 1890, քիւ 1903:

14 ԲԱՇԻՆՋԱՂԵԱՆ, Գ., Ս. Ղազար կողմի 1884 թուականին, Մշակ, 1902, քիւ 13, 95:

15 ԱՐԾՐՈՒՆԻ, Գ., Վեցերգիս..., տես՝ նշ. յղումը:

չին Եղիան պատասխանել էր համեստորէն, թէ նրա ուղարկած բնանկարն աւելի թանկ է, քան կը լինէր իր արձանը՝ «վտխտ» մարմնով¹⁶:

Երկու նշանաւոր դէմքերի միջեւ զուգահեռները մեզ տանում են մինչեւ իսկ դէպի առաջին հայեացքից արտառոց թուացող հայեացքների ու տեսակէտների նմանութիւնները: Այսպէս Հայր Բարսեղ Սարգիսեանն իր յուշերում պատմում է «թուրք եւ ռուս պատերազմէն երկու տարի վերջ»՝ Վենետիկ եկած մի դարաբաղցի զինուորականի մասին, որ, «յիշեալ պատերազմին մէջ երեք գնդակ ընդունած էր թշնամիէ ու երեքն ալ մարմնոյն մէջը դեռ կը պահէր, ըսելով, որ «Տաճկի գնդակը հայի ոսկորին չի հասնիր»»: Տեղ հասնելուն պէս, նա ուզում է տեսնել Հայր Ալիշանին: Հանդիպումը կայանում է, եւ «երբ ծերունի նահապետը տեսաւ, ծնրադրած անոր առջեւը՝ ստեպ-ստեպ ծուկկերն ու ձեռքերը համբուրելէ չէր դադարէր: Կը յուզուէր փոխադարձաբար մաււ ալեգարդ նահապետն, այդ փաջարի ու ջերմ գորականի անսովոր ցոյցէն եւ շուտով ձեռքէն բռնած՝ կը բազմեցնէր իր փոլը»: «Հ. Ալիշան, այս ժամս, այս վայրկեանս ինձ համար անմոռանալի պիտի մնայ, վասնզի չմեռած քեզ տեսայ, եւ իմ ուխտը կատարուեցաւ», ոգեւորուած անընդհատ կրկնում է գորականը: Ու մինչ «նահապետն այդ մոր ժամանակաց Հայկակին ձեռքէն բռնած կը յիշեցնէր Սիւնեցիներու դարեւոր ու ժառանգական փաջարտութիւնն եւ մատուցած ծառայութիւնը, շարունակում է Հ. Բ. Սարգիսեանը, նա կը կոչէր իսկոյն. «Հ. Ալիշան, Ձեր ադամանդեայ գրիչը մեր պողպատեայ թուրէն աւելի կարող եւ ազգօգուտ գործեր տեսել է»¹⁷: Եղիա Տէմիրճիպաշեանը եւս՝ գրական քննադատութեանը նուիրուած յօդուածներից մէկում կոչ անելով «գէթ մուա՛ղ արհամարհել գրականութիւնն», իր այդ միտքը հաստատում է հին յունական պատմութեան մէջ յայտնի դրուագներից մէկի յիշատակումով. «Սպարտա՝ տագնապի մը ժամանակ՝ զօրավար մը խնդրեց Աթենքէն, գրում է նա:՝ Աթինացիք՝ որք կը նախանձեմ Սպարտացոց՝ զօրավարի տեղ բանաստեղծ մը յղեցին հեգեօրէն: Սակայն բանաստեղծն ըրաւ՝ ինչ որ զօրավարն անկարող պիտ'ըլլար ընել գուցէ»¹⁸:

16 «Հմայք», ԳԻՇ, 1883, Տետր Զ., 118:

17 ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ, Բ., Ազգային առաջին քանաստեղծը, ի Ալիշանը ժամանակակիցների յուշերում, 161-162:

18 «Գրադատութեան պակասութիւնն», ԳԻՇ, 1884, տետր երկուսասներորդ, 229:

Մխիթարեանները ազգաշահ գործունեութեան, մասնաւորապէս, Հ. Ղ. Ալիշանի անձի եւ գործի Ե. Տէմիրճիպաշեանի գնահատութեանը հանդիպում ենք նրա խմբագրած հանդէսների շատ էջերում: Հ. Սիմեոն (Հ. Սիմոն Երեմեան) որպէս ասուածի լաւագոյն օրինակներից մէկը վկայակոչում է Ե. Տէմիրճիպաշեանի գնահատականը Մխիթարեանների հրատարակած «Ծաղկափայտութեան»-ի Բ. հատորի առիթով: «Պիտանի գեղանի, հիանալի մատեան մ'է Ծաղկափայտ, գոր կ'ընթեռնում առաւօտուն, գոր կ'ընթեռնում ամէն իրիկուն – եւ դեռ չեմ յագեցնար: Նոցա համար որք կը սիրեն Հայ լեզուն, մոցա համար որք կ'ապրին հոգեկան, իդէական կենօք, ի՞նչ ընտրագոյն, ի՞նչ գերագոյն մատեան քան Ծաղկափայտի Քերթուածին»: Ահա թէ ինչու, նաեւ կոչ էր անում անպայման «առնուլ զայն եւ ընթեռնուլ», քանզի այնտեղ հաւաքուած էր «բոլոր գգայուն, վեհագոյն հոգւոց մեղրն»՝ Հոմերոսից մինչեւ Բայրոն «Պաշտելի՛ մատեան, անթառամ ծաղիկ. գանձ իմ, լոյս իմ, զբօսանք իմ, սփոփանք իմ, – բացականչում է Եղիան, – սրտիս վրայ կը պահեմ եւ յաւէտ Ծաղկափայտն»¹⁹: Մէկ այլ տեղ՝ վերլուծելով բանաստեղծութեան անցած պատմական ճանապարհը, Եղիան այդ շարքում կարեւոր հանգուցային դեր էր յատկացնում նաեւ Հ. Ղ. Ալիշանին: Ըստ նրա՝ «Հին խոյնին ձայնարկութիւններէն մինչեւ Գողթան երգերն եւ Ալիշան, Ափրիկեան հրոսախումբերու ճերգերէն մինչեւ Րիկ-Վետայի ու Վեդլենի աղօթագրերն ու քերթուածները՝ բանաստեղծական խօսքը կը զարգանայ»²⁰: Ինչ վերաբերում է ժամանակակից հայ բանաստեղծութեանը, Ե. Տէմիրճիպաշեանը կարծում էր, որ «Ատեն ատեն Թերգեան կու գայ մէջտեղ մտնել Ալիշանին ու Դուրեանին, երբ սերն յաղթահարած է իր արուեստագէտի հօր կամքն եւ երբ ցնորքն իր շուրջ կը պտտցնէ մահուն գրեթէ քանձրացեալ ստուերներ»²¹: Բայց դա տեղի է ունենում այն դէպքերում, երբ «Ի ծննդեմէ մեր ամենէն իսկապէս անձնական եւ անկախ բանաստեղծն» Ալիշան՝ հազիւ անձնական խաղը կը յաջողի քմրեցնել քրիստոնէական անանձնականութեան ներքեւ, գոր սեմն իրեն վրայ պարտ կը դնէ եւ գոր իր հոգին ընդգրկած է յօժարակամ»²²:

19 Հ. ՍԻՄԵՐ, *Եղիա Տէմիրճիպաշեան, ի Ազգային դէմքեր* (Գրագէտ հայեր), 1-10 շաբթի 4րդ շաբթ, Ս. Ղազար, Վենետիկ 1913, 153-154:

20 ՏԷՄԻՐՃԻՊԵՏԵԱՆ, Ե., *Անգեղն երգ*, «Սարգիս Խաչեան», Փրինսթոն, Նիւեյք 2015, էջ 5:

21 Անդ, 13:

22 Անդ, 12:

Ասիական ընկերութեան 1887ի հանդէսներէից մէկում Եղիա Տէմիրճիպաշեանը ելոյթ է ունենում հիւանդութեան պատճառով բացակայող Կարապետ Գարազաշի փոխարէն: Նրա ելոյթը, ինչպէս միշտ, լաւ է ընդունւում, բայց քանի որ շատերը պատրաստուել էին լսելու յայտարարուած եւ սիրուած բանախօսին, «կը հարցնէին ինքնին թէ ինչ պիտի խօսէր, ի՞նչպէս պիտի խօսէր արդեօք Գարազաշ էֆէնտին, եւ թէ ո՞վ էր այն «Հայ բանաստեղծն» ոյր վրայ պիտի բանախօսէր»: Ոմանք ենթադրում էին, թէ Թովմաս Թէրզեանը պիտի լինէր, «որ Ռաֆայէլեան վարժարանի վառֆն էր, որ բանաստեղծ էր դիմօք՝ որպէս բանաստեղծ էր սրտով ու համեարով»: «Հանդիսականաց աչքերն աւելի հեռուն կ'երթային, - Վրկայում է Ե. Տէմիրճիպաշեանը, - ի Վենետիկ, ի Վանա Ս. Ղազարու, ի խուցն առանձնակ՝ յորում Աստուծոյ եւ իր համեարոյն հետ կ'ապրի վսեմափառն Ալիշան»: Աւելի ուշ յայտնի է դառնում, որ, իրօք, Կ. Գարազաշի՝ նաեւ յետագայում առանձին գրքոյկով հրատարակուած բանախօսութեան նիւթն է եղել «Հովեր, Միլտոն, Ալիշան»²³:

Յատկանշական է նաեւ այն, որ «Կատուի մը յիշագիրք»ում, գէմելով «պատուական Հայր Սրուանձոտեանցին», Եղիան «Արեւելից Ալիշան» է անուանում նրան եւ ապա՝ իր խորին մտահոգութիւնն արտայայտելով ազգային արժէքների աստիճանական անտեսման, օտարամոլութեան ծաւալման վերաբերեալ, կոչ անում «լեզու՛ տալ» քարերին ու «թելեր» սարերին «Հերի՛ք լսեցինք ու կարդացինք օտարին վէպերն, - բացականչում է նա, - Հայկական մամականին»²⁴ մոռցանք. Մոռցան Հայք՝ Արուսեանն եւ իր Վերքերն. Օ՛ն, ըզմեզ բուժէ մեր օտարամոլութենէն՝ այն բոյսերով ու բժշկութեան ջուրերով, զորս հայրենի դաշտի եւ աղբերակի մատուցին Քեզ, տանելու համար տարաբնակ ու տարասէր հայրենակցացդ»²⁵: «Ապերջանիկ Երանիկ» նորավէպում վկայում է, որ Երանիկը, իր սիրելի մօր մահուանից յետոյ, հազուադէպ էր մօտենում դաշնակին, այն էլ «միայն եղբերգական եղանակներ ածելու համար գրեաց մէջէն ալ Աստուածաշունչն եւ Ալիշանն եւեթ անոք կ'առնէր...»²⁶:

23 Ե., «Հասարակ Ասիական ընկերութեան», Երկրագունտ, 1887, թիւ 5-6, 169-170:

24 Նկատի ունի Մ. Մամուրեանի «Հայկական մամականին» (1872) հրապարակախօսական երկը:

25 «Կատուի մը յիշագիրք», ԳԻՇ, 1884, տետր եօթներորդ, 138:

26 «Ապերջանիկ Երանիկ», ԳԻՇ, 1884, տետր վեցերորդ, 109:

1884ի սկզբին, «Գրական եւ իմաստասիրական շարժում»ի հետ մէկտեղ, ստանձնելով նաեւ «Երկրագունտ»ի խմբագրապետութիւնը, Ե. Տէմիրճիպաշեանը կարճ ժամկէտում կարողացել էր այդ հանդէսի շուրջը համախմբել աշխարհի զանազան ծայրերում ստեղծագործող հայութեան ամենակարող ուժերին: Եւ շատ էր փաստում, որ այդ ցանկում չկային հանդէսի «խմբագրական մարմինն արտաքին գտնուող գրական երրեակ ամենամեծ անձնաւորութիւնք, Ալիշան, Այտընեան, Մամուրեան»: Պատճառն այն էր, որ նրանք «իրենց յատուկ Հանդէսներն ունին՝ որոնցմէ դուրս չեն երևիր այլ միայն առանձին երկասիրութեանց մէջ»²⁷:

Եղիա Տէմիրճիպաշեանն, ի հարկէ, չէր կիսում Մխիթարեանների բոլոր հայեացքներն ու տեսակէտները: Մանաւանդ լեզուի հարցերում: Յայտնի է, որ ԺԹ. դարի 70ական թուականների կէսերին սկիզբ առած լեզուապայքարում նա հաստատակամօրէն կանգնել էր աշխարհաբարի պաշտպանութեան դիրքերում: Ի հարկէ, դա նաեւ ժամանակի պահանջն էր: Կ. Պոլսում կային արդէն Եւրոպայում, մասնաւորապէս, Ֆրանսիայում ուսում առած, 1848 թուականի Ֆրանսիական յեղափոխութեան շնչով ու գաղափարներով տոգորուած մի շարք մտաւորական գործիչներ (Գրիգոր Օտեան, Նահապետ Ռուսինեան, Գրիգոր Աղաթոն Եւն), որոնց ներկայութիւնն ու բանաւոր եւ գրաւոր ելոյթները որոշակի մթնոլորտ էին ստեղծում եւ, շուրջ մէկ տասնամեակ անց, ինչպէս արձանագրում է Ե. Տէմիրճիպաշեանի կենսագիրներից Գեղամ Ֆէնէրճեանը, «60ի թուականը նոր շրջան մը կը բանայ» արեւմտահայ իրականութեան մէջ²⁸: Այդ նոր ոգին, ըստ Ե. Տէմիրճիպաշեանի, դրսեւորւում էր գլխաւորապէս ազգային-կրօնական, կրթական, գիտական, գրական-մշակութային ոլորտներում: «Կոչեցեալ երիտասարդ եկեղեցական մը, քարճաշնորհ» Ներսէս Վարժապետեանը «Վարժապետութիւնն ու սրբազան բեմբասացութիւնն» բարձրացնելուց յետոյ, ջանում էր «բարձրագոյն դրից վերածել» նաեւ Հայոց Պատրիարքարանը, «երիտասարդագոյն դաստիարակ մը»՝ Մինաս Չերազը, իր «Ազգային դաստիարակութիւն»՝ «Նշանաւոր» ու «փառաւոր» մատենանով յաւակնում էր նորոգել ազգային լեզուն, ազգային գրականութիւնն ու ազգային դաստիարակութիւնը, իր «պանծալի հայրենակից ու դասակից» Ռէֆէոս Պէրպէրեանը՝ Յակոբ Գուրգէնի հետ, ձեռնարկում էր «նոր

27 «Փոփոխութիւնք մամուլի մէջ», Երկրագունտ, 1887, թիւ 9-10, 544:

28 Ֆէնէրճեան, Գ. - ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ Հ., Եղիա Տէմիրճիպաշեան..., 84:

եւ աշխարհիկ ուղղութիւն մը տալ ազգային կրթութեան», *Մամուլ-ըեանի եւ Իփեքճեանի շնորհիւ, հայ երիտասարդութիւնը ծանօթանում էր «մանկավարժական կենսաւետ սկզբանց»:*

Ինչ վերաբերում է *Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեանը*, ապա 1887 թուականին Աբբահայր Իգնատիոս Արքեպիսկոպոս Կիւրեղեանի՝ Կ. Պոլիս այցելութեան կապակցութեամբ Ե. Տէմիրճիպաշեանն այն կարծիքն է արտայայտում, թէ «Վենետիկյ վանքին վրայ կը տարբերին յաւետ կարծիք. ըստ ոմանց, այդ հաստատութիւնն՝ իր առատ ու կրնայ ըստիլ առասպելական հասոյթներով՝ գրեթէ ոչինչ ըրած է Հայութեան համար. ըստ այլոց, եթէ Վենետիկ չըլլար, իսպառ կորսուած էր այսօր Հայ գրականութիւնն, Հայութիւնն իսկ»: Բնականաբար, որպէս գրող, խմբագիր եւ պարզապէս մտաւորական, նա պէտք է յայտնէր նաեւ ի՞ր տեսակէտը այդ առթիւ, որը ձեւակերպում է հետեւեալ կերպ. «Մեմֆ Մխիթարեանց գործին վրայ խօսելով — եւ ստէպ խօսած եմք — նանցցած եմք յաւետ այդ գործոյն կարեւորութիւնն ու վեհութիւնն. Այլ ցաւ յայտնած եմք միանգամայն թէ Մխիթարեանք կը նսեմանան, թէ ժամանակին չեն հետեւիր բաւական»: Իսկ ժամանակին չհետեւելու դրսեւորումներից մէկը գրաբար-աշխարհաբար բանավէճում աւանդական գրաբարին հետեւելու կողմնորոշումն էր: «Ես, որ գիտեմ ի՛նչ կ'արժեն Մխիթարեանք, ես որ կը սիրեմ զՄխիթարեանք», գրում է Եղիան, ճիշտ կը լինէր, որ նրանք լուրջ նկատողութեան առնէին իր նման սրտացաւ ընդդիմախօսների կարծիքները եւ հետեւէին ժամանակի պահանջներին, որով Մխիթարեան Միաբանութիւնը՝ «չունենալով այլ եւս մեծ ինչ առնել գրաբարի շրջանակին մէջ, պիտի վերստանար իր նախկին դիրքն՝ ազգային կրթութեան եւ արդի գրականութեան գոհելով իր նիւթական ու բարոյական անսպառ գանձերն»²⁹: Ընդ որում, ուշագրաւ է, որ ժամանակին համահնչունութեան հարցում եւս Ե. Տէմիրճիպաշեանն առանձնացնում էր Հ. Ղ. Ալիշանին: Անդրադառնալով, օրինակ, Ն. Բիւզանդացու «Բառգիրք գաղղիերէն լեզուէ ի հայերէն» ընդարձակ բառարանի վերաբերեալ Մեսրոպ Նուպարեանի քննախօսութեանը, նկատում է, թէ «Անտարակոյս ըսել չեմք ուր զեր թէ մարդ՝ Նորայրեան բառարանի սխալներն ընթեռնելէ յետոյ՝ պիտի նկատէ Պ. Նորայրն իբրեւ տգէտ կրկին լեզուաց, եւ պիտի նկատէ իւր բառագիրքն իբրեւ անարժէք աշխատութիւն. Երբեք: Միայն թէ պիտի փափագի // որ Մխիթարեանք, եթէ նշմարիտ գրա-

29 Ե., «Վենետիկ», Երկրագունտ, 1887, թիւ 11-12, 509-510:

գետներ են՝ որպես կը յաւակնին ըլլալ, ծանօթանան, հետեւին վան-
 քէն դուրս տեղի ունեցած գրական շարժման, մանաւանդ զի՝ եթէ
 քացառեմք Ալիշանն՝ այսօր վանքէն դուրս տեղի կ'ունենայ գրական
 շարժումն: Եւ այս ծանօթութիւնն իրենց յոյժ շահաւէտ պիտ'ըլլայ»³⁰:
Ի դէպ, արդի հայերէնի հարցում Հ. Ղ. Ալիշանն իր տեսակէտը
յայտնել էր հէնց Մինաս Չերազին՝ «Ազգային դաստիարակու-
թիւն» աշխատութեան կապակցութեամբ նրան ուղղած նամակում
«Արդէն Գրական փորձերդ փորձեր եւ հաներ էի հանճարոյդ, գոր-
նոյնպէս հաստատել եւ Ազգային դաստիարակութիւնդ եւ յուսացու-
ցանէ ապագայ իմաստալից եւ ճարտասան գրութեան ար, - գրում է
նա: - Զայս այսպէս կարծեմ անկեղծաբար եւ նովին անկեղծու-
թեամբ ալ կ'ըսեմ, որ քերականական լեզուիդ չեմ հաւան յամենայ-
նի Գլխաւորաբար մեր լեզուին յատուկ յոգնածայն քառերն եզակի
ընելուդ, եւ զամեն սեռական հոլով փոխելուդ ի գործինակ փո-
խանակ մտաց՝ միտի ըսելուդ, Աստուածի, եւ այլն: Զեմ ուզեր նաեւ
այն յորձանապտոյտ գրաբարի եւ աշխարհաբարի խնդրոյն մէջ
մտնել զի երկու կողմն ալ փաստեր ունին եւ թէ մէկն միայն զա-
ռաշինն ուզէ ընդունիլ՝ թուի թէ անբնական կ'ըլլայ, իսկ թէ միայն
գերկորորդն՝ եւ այս ինձ թուի անբնական: Հարկ է երկուքին ալ տեղ
մը եւ չափ մը սահմանել եւ կարծեմ խնդիրն այս բանիս վրայ պի-
*տի մնայ»*³¹:

Ընդդիմախօսները Եղիա Տէմիրճիպաշեանին յաճախակի
էին քննադատում ինչպէս իր նկատմամբ գովեստներ սպասելու,
այնպէս էլ գովեստներ չուսլելու մէջ: Եւ նա փորձում էր նման
մեղադրանքներից «պաշտպանուել» երբեմն նաեւ իրական մեծերի՝
մասնաւորապէս, Հայր Ալիշանի «օգնութեամբ»: «Եւ միթէ յան-
ցա՞նք է գովել՝ գովելին, - հակադարձում էր Եղիան, - եւ միթէ քա-
նաստեղծք այնքա՞ն հասարակ էակներ են. Հոմերոս բանաստեղծ էր.
Ալիշան բանաստեղծ է. Խրիմեան ու Նար-Պէյ բանաստեղծ են. Օ-
տեան ու Պէշիկթաշլեան բանաստեղծ էին. եւ ունինք այսօր Պէշիկ-
*թաշլեաններ, որք կ'երգեն Երկրագունտի մէջ»*³²: *Այս տեսակէտից*
յատկանշական է նաեւ Հ. Սիմերի մի դիտարկումը, ըստ որի
«Առ Թովմաս Էֆ. Թէրգեան» քերթուածում Տէմիրճիպաշեանը
«կ'ուրուագրէ վարժապետ քերթողին հոգեկան կարողութիւնը, նա-
խանձի խնդիր չկայ. գովեստ առնողն ալ եւ տուողն ալ հաւասարա-

30 Ե., «Նորայրեան քառարանի սխալները», Երկրագունտ, 1886, թիւ 8, 365:

31 Տե՛ս Արեւելեան մամուլ, Զմիւռնիա 1877, թիւ 5, 178-179:

32 Ե., «Մեր պարբերական մամուլը», Երկրագունտ, 1888, թիւ 6, 281:

պէս փնարասէր սիրուած գրական գործիչներ են: Տեմիրբիպաշեան գրագիտական աւելի գործունէութիւն է ունեցած, եւ սակայն Թերգեանի վրայ կը հիանայ: Տգէտները միայն հիացում չունին, իրենց անպատուութիւն կը համարին ուրիշին գովեստ տալը եւ գովելին գովելը»: *Սակայն այդ ամէնից յետոյ կարեւոր է նրա այն շեշտադրումը, թէ «Գերթողը՝ զայն սիրելու համար, ունի ուրիշ պատճառ, զի Թերգեան Ալիշանին աշակերտած էր»³³: Հ. Սիմերի այդ յօդուածը արժէքաւոր է նաեւ նրանով, որ հեղինակը որոշակի համեմատականներ է անցկացնում Եղիա Տէմիրճիպաշեանի ու Ղեւոնդ Ալիշանի ստեղծագործութեան՝ մտածողութեան, լեզուա-ոճական առանձնայատկութիւնների միջեւ: Ըստ նրա «Քառախաղերով բանաստեղծ է Տեմիրբիպաշեան եւ ինչպէս Հ. Ալիշան ու Սրբ. Սրուանձտեանց, այսպէս եւ ինքը բառերու ֆարտար կիտուածումով, ցկաբէն արձակ մը կը ստեղծէ»³⁴:*

Եղիա Տէմիրճիպաշեանի համար միանգամայն ընդունելի մօտեցում էր դա, քանի որ ինքը եւս բանաստեղծի իր խառնուածքն ու մտածողութիւնը արտացոլող որոշ քերթուածներ ձօնում էր Ղեւոնդ Ալիշանին եւ կամ դրանց համար բնաբան ընտրում նրա տողերը: «Նորածինն (Առ Նառիմա)» բանաստեղծութիւնն, օրինակ, իբրեւ բնաբան ունի Ալիշանի «Ընդ եղեմեալ» աշխատութեան հետեւեալ տողերը «Ողջո՛յն եւ փեզ, ո՛վ հրեշտակ...: Մի՛ վրդովիր եթէ սիրտ մի աղմըկեալ եւ հոգի հոգած՝ սպըրդեալ կ'այցէ յանգոյթ յանգրուանս քո...»: Ի դէպ, բանաստեղծ Տիգրան Սէթեանի վկայութեամբ, Եղիան այդ քերթուածը գրել է՝ «Ալիշանէն ցերշնչեալ՝ երբ աղմկեալ սրտիւ եւ հոգած հոգւով, գրում է նա, - կը մարգարէանայի՛ր առ Նառիմա՝ իւր նորածին Հըրանոյշին բախտն ու ապագայն եւ չէի՛ր մոռնար ողբալ հոն եւ մեր դժբա՛խտ Դուրեանն»³⁵: Իսկ բովանդակութիւնն այն է, որ արձագանքելով Նառիմայի խնդրանքին՝ «Տա՛ղ, տա՛ղ, Եղի՛ս // Տա՛ղ ի գանձելով Նառիմայի խնդրանքին՝ «Տա՛ղ, տա՛ղ, Եղի՛ս // Տա՛ղ ի վերայ նորափրբիթ Նառիկիս», Եղիան խոստովանում է, որ «նորեկին տեսն» արթնացրել է իր մէջ իր կեանքի յուշերը, լոյսն ու նաեւ մոլթը, որ իր ուղեկիցն է եղել միշտ: Բայց ազգի ու հայրենիքի սէրը, նուիրումը դրդել են իրեն ապրելու եւ մաքառելու: Եւ հաւատացած է, որ երբ Նառիմայի մանկիկը մեծանայ՝

33 Հ. ՍԻՄԵՐ, «Եղիա Տեմիրբիպաշեան», Ազգային դէմքեր, 121:

34 Անդ, 29-30:

35 ՍԷԹԵԱՆ, Տ., «Ներշնչմունք (Առ Պ. Եղիա Տեմիրբիպաշեան)», Կ. Պոլիս 1884, 3:

Պիտի հայցէ յիմէ ճայմիւ սըրտախօս՝ս.

«Եղիա՛, պատմէ կեանքդ ինձ, եւ կեանքն իմ հայոցս,

Մի՛ գանց առնէր եղերական դիպաց շարն.

Զի՛ գիտեմ՝ յոյժ տառապած է՛ք դուն եւ հա՛յն»:

Վիպացս յաւարտ պիտի գոչէ կոյսն. «Եղիա՛ս,

Սիրեմ ե՛ւս զքեզ, նըւիրեմ գանձս ազգիս լ՛անձս.

Ո՛վ առաքեալ, կամիմ ընդ քեզ յածիլ ո՛ւր

Հայ կայ, սըվոնել հոն լոյս առատ ու սուրբ հո՛ւրս»:³⁶

«ԺԸ. դարն» եւ «Սէրք իմ» քերթուածները ձօնուած են Հայր Ղեւոնդ Ալիշանին: Տասնմէկ տներէից բաղկացած «Սէրք իմ» բանաստեղծութիւնն ունի նաեւ Սաղմոսից քաղուած բնաբան՝ «Եղից գարտասուս իմ առաջի քո, որպէս խոստացար դու ինձ»: Եղիան խոստովանում է, որ իր ներաշխարհին առաւել հոգեհարազատ են մարդու եւ բնութեան ոչ թէ յախուռն, ներգործուն, այլ փափուկ, մեղմ, ստուերային տոներն ու գոյները.

Ի լուսաւորս ես ոչ սիրեմ զքո՛ց արեւ,

Որ անցանէ քափ ըստուերաց եւ գաղտնեաց.

Այլ լուսնակն հեզ որ՝ անմահանչ եւ անքեւ՝

Ընթանայ յամր, նիհար, ըսփօղ, ամօթլեա՛ծ:

Եվ ապա՝

Ի կոհակունս անհուն ծովուն ո՛չ սիրեմ՝

Զայն՝ որ նաւուց վրայ խուժէ մո՛լթ, ահագին.

Այլ գերագո՛ւն ալեակ մաքուր, մանր ու մեղմ,

Որ գկուսին լանջ քանայ, գոտս եւ տանաքին:³⁷

Աւելորդ է ասել, որ նման տրամադրութիւններն ու մտորումները, մեղմ ասած, խորթ չէին նաեւ Հայր Ղեւոնդ Ալիշանի մարդկային ու ստեղծագործական էութեանը:

Ընդհանրապէս, Հայր Ղեւոնդ Ալիշանին հայ գրական մեծերի կողմից տրուած բնորոշումների ու գնահատականների մի զգալի մասը առանց վերապահութեան կարելի է վերագրել նաեւ Եղիա Տէմիրճիպաշեանին: Բերենք դրանցից մի քանիսը:

«Ալիշանի աշխարհաբարը կարդալով մարդ կը զարմանայ քէ ինչպէս կարելի եղած է վամբի մը մէջ գրել գոյնով, ոգեւորութեամբ,

36 Տե՛ս ԳԻՇ, 1884, տետր հինգերորդ, 97-99:

37 Տե՛ս ԳԻՇ, 1884, տետր ութերորդ, 158:

կեանքով զեղուն այն աշխարհաբարը, որ թեպետ քիչ մը տարբեր խօսուածէն՝ սակայն դարձեալ այնքան դիւրընդել է եւ ներդաշնակ...» *(Գառնիկ Ֆնտքէան)*³⁸:

«Վախ կունենա՞յ մահէն մարդ մը, որ իր բոլոր կեանքը նուիրած է բարիք ընելու, կատարելապէս առաքինի եղած է, բարի, ազնիւ, անճնուէր: Վախ կունենա՞յ մահէն մարդ մը, որ խորապէս համոզուած է, թէ յաւիտեականութիւն կայ»: *Եւ ապա՝ «Ինձ այնպէս կը թուի, որ Խ. Ալիշան եթէ խորապէս հաւատացեալ մը չըլլար, գուցէ ամենամեծ թերահաւատ մը ըլլար. իր մտքին համար միջին ֆանապարհ չկայ: Շատ կը կասկածիմ, որ մինչեւ հիմա ալ երբեմն փորձութիւններ կունենայ չը հաւատալու եւ այդ փորձանքն անցնելու համար ամէն ուժովը կը փարի կրօնին» (Արփիար Արփիարեան)*³⁹:

«Կարելի է Ալիշանի պէս ջերմ, նոյն իսկ մոլեռանդ կերպով սիրել իր կրօնը, բայց մի եւ նոյն ժամանակ պէտք է Ալիշանից օրինակ առնել, թէ դէպի ուրիշ դաւանութիւնները նրա ունեցած լայն համբերողական ոգուց եւ թէ հայրենասիրութեան նրա անսահման եւ անճնուէր զգացմունքից...» *(Գրիգոր Արծրունի)*⁴⁰:

«Հայր Ալիշան՝ նրա ոտները իրական երկրի վրայ էին, իսկ գլուխը հիմեցերորդ դարում, երազների մէջ» *(Աւետիք Իսահակեան)*⁴¹:

*Յայտնի է, որ Ե. Տէմիրճիպաշեանը մեծ սէր ու համբաւ է վայելել ժամանակակիցների շրջանում: «Ժամանակի ոչ մի գրող այնպիսի խանդավառ համակրանք չի վայելել, չի ծափահարուել այնքան ինչպէղօրէն, ինչպէս Եղիա Տէմիրճիպաշեանը: Մեծ համբաւ ուներ եւ գաւառներում, շատերը Եղիա էին դնում իրենց գաւակների անունը», զրուս է Ստեփան Թովգեանը*⁴²:

Նոյնն էր նաեւ Հ. Ղ. Ալիշանի պարագան: Իսկ ո՞րն էր «ամբողջ ազգի մը սիրտը դիւրելու» բուն պատճառը: Փորձելով պատասխանել կարեւորագոյն այդ հարցին, Վենետիկի Միտիթարեաններից Հ. Յովհաննէս Թորոսեանը նշում է՝ «առաքինութիւն եւ ուսումն. անոր բոլոր կեանքը այդ երկու բառերուն ներդաշնակ միութումն. անոր բոլոր կեանքը այդ երկու բառերուն ներդաշնակ միութումն»

38 ՖՆՏԳԼԵԱՆ, Գ., *Արեւմտեան աշխարհաբարին ընթացքը դարուն մէջ*, Մասիս, 1892, թիւ 3967, 196:

39 ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ, Ա., *Հ. Ղեւոնդ Վ. Ալիշան*, Հայրենիք, 1892, թիւ 117:

40 ԱՐՄՐՈՒՆԻ, Գ., *Վեներա...*, տե՛ս նշ. յղումը:

41 ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ, Ա., *Ղեւոնդ Ալիշան*, 218:

42 ԹՈՎԳԵԱՆ, Ս., *Կերպ եւ իսկութիւն*, Սովետ. գրող, Երեւան 1987, 10:

թիւնն եղաւ: Զգիտեմ, ժամանակին յա՞րգն էր, որ ինքը մենաւոր եւ լուսէր ըրաւ, թէ՞ իւր մենասիրութիւնն էր, որով գիտցաւ ժամանակին յարգը եւ գայն շահեցնելու հմարքը: Գիրքը եւ գրիչը դիւթական ազդեցութիւն մ'ունէին վրան եւ կը մոռանար ամէն բան...»⁴³:

Ժամանակակիցներին չատերն են նշել Ալիշանի բացառիկ համեստութիւնը՝ յատկապէս իր կատարած աշխատանքի գնահատութեան հարցում: Նիկողայոս Քարամեանը յիշատակում է Իտալիայի Թագուհու գովասանքներին հայր Ղեւոնդի տուած պատասխանը, թէ «իւր աշխատանքը մի փոքրիկ գործ է, այնքան փոքրիկ, որ մրջիւններն էլ կարող էին անել, որովհետեւ ինքը մրջմանց նման միայն հաւաքել է եւ կուտակել»⁴⁴: Այդ կապակցութեամբ, սակայն, Հ. Սիմոն Երեմեանը նկատում է, թէ «Հ. Ալիշանի համար հաւաքիչ ըսելով չենք կարող նսեմացնել իր ոսկեդրուագ մատենագրական անհուն գործերուն հմտութիւնը. եղան խեցրեկ գրիչներ, որ իր հսկայ գործերուն վրայէն նախանձի արհամարհոտ թոյն մը փչեցին. սակայն հոյակապ հեղինակը անվրդով մնաց, եւ պատասխանեց. «Զհաւանողը լաւագոյնը թող ցոյց տայ»⁴⁵:

Աւետիք Իսահակեանը եւս պատմում է, որ իր Վենետիկում եղած ժամանակ, Պետերբուրգի հայ ուսանողների մի խմբակից նամակ է ստացել՝ ժամանակակից հայ անուանի մարդկանց կենսագրութիւնները գրելու իրենց նախաձեռնութեան համար Հ. Ղ. Ալիշանից կենսագրական տեղեկութիւններ, փաստեր, դրուագներ գրի առնելու խնդրանքով: Բայց երբ նա այդ «նամակով զինուած» գնում է հայր Ալիշանի մօտ, վերջինս հեղնանքով ասում է. «Այդ ի՛նչ ծանր փար են դրած քո մէջքին: Վախեցա՞ր. գրելիք բան մը չկայ: Ես կենսագրութիւն չունիմ: // Բանի մը գրքեր եմ գրած: Ուրիշ ալ ըսելիք չունիմ:— Գրքէ-գիրք՝ ատ է եղած իմ ճամբան»⁴⁶: Կամ, ինչպէս զարձեալ վկայում է Գր. Արծրունին՝ «Ալիշանին միաբանութիւնը մի քանի անգամ էր առաջարկել արքային պաշտօնը,— սակայն նա երբեք չընդունեց այդ պատասխանատու պաշտօնը, նախապատուելով զբաղուել իր գրքերով ու դպրոցով, գրական աշխատութիւններով ու մանկավարժութեամբ»⁴⁷:

43 ԹՐՈՐՈՍԵԱՆ, Յ., Հ. Ղեւոնդ Ալիշան, Ի Ալիշանը ժամանակակիցների յուշերում, 104:

44 ՔԱՐԱՄԵԱՆ, Ն., Ղեւոնդ Ալիշան, Արձագանք, Թիֆլիս 1890, թիւ 11:

45 ԵՐԵՄԵԱՆ, Ս., Ղեւոնդ Ալիշան, 121:

46 ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ, Ս., Ղեւոնդ Ալիշան, 221:

47 ԱՐԾՐՈՒՆԻ, Գ., Վեցերիա..., տե՛ս նշ. յղումը:

Բնորոշ է նաեւ այն, որ ժամանակակից գրողներինց ոմանք Եղիա Տէմիրճիպաշեանին ձօնած իրենց քերթուածների համար իբրեւ բնաբան էին ընտրում Հ. Ղ. Ալիշանի տողերինց⁴⁸:

Վերջապէս, բերենք նաեւ Էդ. Սիմօնեանի ամփոփ ու ճշգրիտ գնահատականը, ըստ որի «Իրողութիւն է որ Ալիշան չի պարփակուիր ընթացիկ չափանիշերու մէջ, եւ քննադատական մեղանշում մը պիտի ըլլար իր անհատականութիւնը շփոթել լոկ բանաստեղծի մը, մատենագիրի մը, բանահաւաքի մը հետ: Ան կը փշրէ այդ կապանքները: // Ալիշան ոգի մըն է մեր դպրութեան մէջ...»⁴⁹: Գնահատական, որ, թերեւս, նոյնութեամբ կարելի է վերաբերել նաեւ Եղիա Տէմիրճիպաշեանին:

ՊԵՏՐՈՍ ԴԵՄԻՐՃԵԱՆ

48 ՍԷԹԵԱՆ, Յ., *Նիրվանա (Առ Եղիա Տէմիրճիպաշեան)*, Երկրագունտ, 1887, քիւ 5-6, 222:

49 ՍԻՄՓԷՇԵԱՆ, Է., *Ղեւոնդ Ալիշան, Զահակիրները*, Ա. հատոր, Իսթանպուլ 1973, 15:

Summary

THE GREAT MASTER AND ANCESTOR
OF ALL OF US: HAYR GHEVOND ALISHAN
(YEGHIA DEMIRJIBASHIAN)

PETROS A. DEMIRCHYAN

KEY WORDS: *H. Ghevond Alishan, Yeghia Demirjibashian, Grasser Atom, Mshak, Venice, St. Lazarus, Mekhitarist Congregation, monastery, ancestor, patriot, teacher, poet, philologist, philologist, bibliographer*

Much has been written and told about Hayr Ghevond Alishan, many memoirs, articles, extensive works have been published, however, in a way, the presence and voice of Yeghia Demirjibashian, another great figure of our literary-cultural-educational life, was ignored. It is true, Demirjibashian did not write a more or less complete article dedicated to the life and work of the Ancestor. However, his opinions, views and assessments of one of the greatest national appreciators of his time are scattered in his numerous and varied literary and public speeches, in the press pages of the time.

Yeghia confessed that he had often tried to see Venice, St. Lazarus Island, where the Armenian language and literature were revived. Unfortunately, he could not fulfill this desire, but all his life he kept the love and respect of this famous hearth in his heart, in particular, to Hayr Ghevond Alishan. We find Ye. Demirjibashian's assessment to Mekhitarist activities, Gh. Alishan's personality and works on many pages of other journals published by him. One of the best examples of what was said is his assessment of the second volume of "*Tsaghkakagh section*", published by the Mekhitarists "*Tsakhkakakh*" is a wonderful book which I read in the morning, which I read every evening but I am not satisfied yet."